

החכם הקראי אבואלפראג' ו"הספר הירושלמי" שלו

Author(s): יעקב גיל

Source:

Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World /

בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו

כרך חוברת ג (ניסן-סיון תשמ"ד), pp. 258-262

Published by: Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23504733>

Accessed: 13-05-2015 17:58 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו.

<http://www.jstor.org>

החכם הקראי אבואלפראג' ו"הספר הירושלמי" שלו

מאת

יעקב גיל

במאה העשירית והאחת עשרה הצטיינו הקראים בשלשה שטחים:

(א) בפרשנות המקרא ובחקירת הלשון העברית;

(ב) בטיפוח הרעיון על גאולת ישראל כרעיון מרכזי במחשבתם הדתית-הלאומית;

(ג) ישיבה בירושלים כמצווה ראשונה במעלה.

נציין את ראשי המדברים בין חכמי הקראים בדורות הללו: סלמון בן ירוחם, כתב בירושלים באמצע המאה העשירית פירוש למקרא. יפת בן עלי, כתב בירושלים במחצית השנייה של המאה העשירית פירוש מקיף לכל המקרא, ובו גם סיכם את הפרשנות המקראית עד ימיו. דוד בן אברהם אלפאסי כתב כאן בתחילת המאה הי"א מילון מדעי לעברית המקראית. נזכיר עוד מלוקדים קראים כגון: הנשיא דוד בן בועז, יעקב קרקסאני ועוד.

האימרה שהיתה שגורה בפיהם "חפישו באורייתא שפיר"¹ המריצה אותם לחפש דרכים חדשות בפרשנות המקרא ובחקר הלשון העברית. פירושיהם במקרא ומחקריהם בדקדוק הלשון הגיעו גם לספרד, וגדולי חכמי ספרד (הרבניים) השתמשו בהם, לפעמים בהזכרת שמות המחברים ולפעמים בהצלמת שמם. הרבה להשתמש בפרשנות של חכמי הקראים רבי אברהם אבן עזרא.

אהרן אבואלפראג' הוא מן הדמויות הבולטות בין חכמי הקראים כמדקדק וכפרשן המקרא. שמו לא היה ידוע עד המאה הי"ט. חכמי ספרד כינוהו "החכם הירושלמי", "המדקדק הירושלמי", "המדקדק שהיה בבית המקדש"², הם הביאו מתורתו, אבל את שמו לא הזכירו. רק במאה הי"ט נתגלו ספריו, ונתברר ששמו: הארון אבואלפראג' אבן אלפראג' (אהרן בן ישועה). הוא חי בירושלים במחצית הראשונה של המאה הי"א, וחיבר ארבעה ספרים:

(א) ספר הדקדוק

"אלכתאב אלמשתמל עלי אלאצול ואלפצול פי אללגה אלעבראניה"³. בספר שמונה

1 חפשו היטב בתורה.

2 במקור הערבי "בית אלמקדס" — שמה של ירושלים בערבית; המתרגם לעברית תירגם באופן מילולי: "בית המקדש".

3 הספר הכולל את השרשים ואת הענפים של הלשון העברית. כלומר — הספר הכולל את יסודות הלשון העברית וכל המסתעף ממנה. מכנים אותו בקיצור — משתמל.

פרקים (בערבית ג'ז). המחבר דן בו בחוקי הגזירה ובתורת הפיסוק של הלשון העברית בהשוואה ללשון הערבית. לאחר דיון בחוקי הסמיכות הוא מביא את חוקי השינויים הבאים בנפרד ("במקום הפסק"). יש בו פרק על מלים נרדפות, על היפוך סדר האותיות בשרשים משולשים ועל המשמעויות השונות הנוצרות על ידי היפוך סדר האותיות בשורש המשולש. לדוגמא: את השורש "עבר" ⁴ אפשר לסדר בששה אופנים: עבר, ערב, בער, ברע, רבע, רעב, והוא מקבל אחת-עשרה משמעויות: לעבור ממקור למקור, לעבר שמות אדם, שמות מקומות, כעס, טפש, חלק רביעי, חבואה חדשה, בשביל (בעבור), בהמות וחיות, חוסר מזון.

הפרק האחרון מוקדש לחקר הלשון הארמית שבמקרא ודקדוקה, בהשוואה ללשון העברית וסימון ההבדלים שביניהם. המחבר לא ידע עדיין את גורות החסרים והנחיים ⁵.

עד המאה הי"ט לא היה ידוע אף כתב-יד אחד של ספר זה. הקראי שמואל פירקוביץ מצא כתב יד של ספר זה במסעו בארצות המזרח בשנת 1856, והוא מכר אותו לספריה המלכותית בפטרבורג (לנינגרד).

שלשה חוקרים עסקו בכתב יד זה: שמחה פינסקר ⁶; פ. קוקובצב ⁷ ואדולף נויבויר ⁸. קוקובצב הודיע על גילוי זה לזאב בכר, שפרסם מחקר מאלף על אבואלפראג' ועל ספרו ⁸. נויבויר מצא ופרסם קטעים נוספים של ספר זה בערבית, ועליהם כתוב: "ותכלם פי דלך רג'ל מקדסי פי כתאבה אלמשתמלי". גם ש"א פוזנסקי פרסם קטעים מספר זה, והוסיף ידיעות על המחבר כהשלמה למאמרו של פֶּכָר ⁹. בגניזה הקהירית נמצא קטע נוסף של הספר, והוא פורסם ע"י הירשפלד ¹⁰. להלן דוגמא לדרך פירושו של אבואלפראג':

בראשית נ', י"א: "ויעש לאביו אָבֶל שבעת ימים; וירא יושב הארץ הכנעני את האָבֶל בגרן האטד ויאמרו אָבֶל כבד זה למצרים על כן קרא שמה אָבֶל מצרים אשר בעבר הירדן", ופירש אבואלפראג' את המלה אָבֶל־איש אָבֶל, כמו חָצֶב, אָהב ודומיהם, ודחה את הפירוש: אָבֶלות.

- 4 גם ג'נאח הביא שורש זה כדוגמא לשימוש קדמונינו בהיפוך סדר האותיות בשורש כדי ליצור שמות חדשים. ראה "ספר הרקמה", מהדורת וילנסקי, עמ' מ"א, שורה 5.
- 5 ראה ספרו של נויבויר Notice sur la Lexicogr. Hebr. עמ' 156.
- 6 ראה "ליקוטי קדמוניות", וינה תר"ך, עמ' ק"ט.
- 7 בספרו "לתולדות הבלשנות העברית בימי הביניים", כרך ב' (רוסית).
- 8 פורסם ב־REJ כרך 30 (1895) עמ' 232–256.
- 9 פורסם בספרו Die Anfaenge der Hebr. Gram. מעמ' 155 ואילך, שנת 1895. וב־RDJ כרך ל"ג, ע"ע 24–39, 197–218.
- 10 פורסם ב־J.Q.R. מהדורה חדשה, כרך י"ג, עמ' 5.

ב. ספר המקרא

אבואלפראג' כתב ספר תנ"ך, וניקד אותו, וכתב פירוש לתנ"ך בערבית. הפירוש הוא לפי הפשט ולפי הענין, ומעיקרו הוא פירוש בלשני. קטעים מכתב יד זה שמורים במוזיאון הבריטי¹¹ ובספרייה של עיריית ברלין¹².

חכמי הקראים הרבו להשתמש בספריו של אבואלפראג', והביאו בספריהם מובאות רבות מהם.

עלי בן סולימאן, בן המאה הי"ב, חבר הישיבה הקראית בירושלים, מדקדק ובלשן, קיצר ותימצת את הפירוש למקרא של אבואלפראג'¹³.

הפיטן הקראי ישראל המערבי, ששימש כדיין העדה בקהיר במחצית הראשונה של המאה הי"ד, הביא מובאות מדברי אבואלפראג' בשבעת הספרים שכתב, ובמיוחד ב"ספר המצוות" שחיבר, והוא קורא לו "אלשיך אבואלפראג' הרון"¹⁴. הקראי משה בשייצי הביא את פירושו לתורה של אבואלפראג' בספרו "זבח פסח", והקראי משה בן בנימין בני, שחי במחצית השנייה של המאה הט"ז בקושטא, הביא מדברי אבואלפראג' בספרו "מצוות משה".

ספרי אבואלפראג' הגיעו גם לספרד ולצרפת הדרומית, וחכמי ישראל השתמשו בהם, והביאו מהם גם נושאים בדקדוק וגם בפרשנות המקרא. במיוחד השתמשו ב"ספר התורה" שכתב כדי לקבוע את הגירסה הנכונה ואת הניקוד המדויק.

אבן ג'נאח כותב, כי את "ספר התורה" של אבואלפראג'¹⁵ העתיק בירושלים מר יעקב החוגג¹⁶ הידוע בשם יעקב די ליאון¹⁷ והביא אצלנו (לסרגוסה) מבית המקדש (מירושלים) והיה בכתב ידו¹⁸. בספר זה השתמשו רבים, כגון: יונה אבן ג'נאח, רבי אברהם אבן עזרא, אבן בלעם, ר' דוד קמחי ועוד, בעיקר כדי לוודא גרסה נכונה וניקוד מדויק. כל אלה כינוהו "הספר הירושלמי", "מקרא ירושלמית", אבל לא הזכירו את שמו של המחבר אלא בכינויים: "איש ירושלמי", "המדקדק שהיה בבית המקדש", "חכם ירושלמי", "המדקדק הירושלמי", או "הירושלמי" סתם, כאילו שם המחבר לא היה ידוע.

11 מספרו OR 2493 ומספר OR 2499,

12 מספרו 351.

13 ג'נאח קרא לספר זה "מצחף שאמי" — ספר ירושלמי. אבן תבון קרא לו "מקרא ירושלמית".

14 כתב יד זה שמור בספרייה של בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר בניו יורק.

15 ראה "ליקוטי קדמוניות", עמ' רל"ג, וש"א פוננסקי בספרו *The Karaite Literary Oponents*

of Sadiah Gaon, מספר 37.

16 החוגג — החג', ר' ספרו של בכר, *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid* שנת 1885, עמ' 113.

17 כך כתוב ב"אוצר ישראל" כרך א' עמ' 161. ע' אהרן אבואלפראג', ואילו ברקמה, מהדורת

וילנסקי, עמ' של"ח, כתוב "הליוני".

18 "רקמה" הנ"ל.

לאחר שפָּכַר קיבל את כתב היד של משתמל הוא שם לב לשלושה דברים: (א) אבן ג'נאח כינה את המחבר "איש ירושלים", והוסיף: אינני זוכר את שמו. אבל במקור הערבי כתוב לא אסמיה, שפירושו — אינני קורא בשמו. מזה הסיק בכר, שאבן ג'נאח ידע את שמו, אלא שלא רצה להזכירו משום היותו קראי, כלומר — חרם של השתקה והעלמת שם. בכר שיער גם כן שמאותה סיבה לא רצה רבי יהודה בלעם להזכיר את שמו, וקרא לו "המדקדק שהיה בבית המקדש".

(ב) קוקובצר כתב לבכר, כי בשני כתבי יד של "שירת ישראל"¹⁹ המצויים בספרית פטרבורג נזכר שמו של אבואלפראג', באחד כתוב "אלשיך אבואלפראג' הרון", ובשני נוסף גם שם אביו — "בן אלפראג'".

(ג) בפירושו לכתוב בשמות ד', יא: "מי ישום אלם או חרש או פקח או עור... כתב רבי משה אבן עזרא "והאמת כי מלת פקח כנגד החרש והעור ככתוב פקח אזנים (ישעיהו מ"ב) לפקח עינים עורות" (שם, ז), כלומר — פקח הוא הניגוד גם של חרש וגם של עור.

רבי משה אבן עזרא כותב: את הפירוש הזה ראיתי בחיבורו של אבואלפראג' הירושלמי, ירחמהו האל שיצא מדתנו. כאן "יצא המרצע מן השק" — נחשפה זהותו, ונתברר מהי הסיבה להעלמת שמו, כי הוא פרש מבית ישראל והפך לקראי, לכן הוא זקוק לרחמי שמים.

ניתן לאמר, שמפני החששות להתפשטות הקראות בקהילות ספרד נקטו חכמי ספרד שיטה זו של העלמה, בחינת "אותי עזבו ואת תורת שמרו"; הם העריכו את מחקרי הלשון והדקדוק ואת הפרשנות של חכמי הקראים, אבל העדיפו שלא להזכיר את שמותיהם. ואולם, את הראב"ע אין להבין — מדוע העלים את שמו של אבואלפראג' שעה שהוא מזכיר את שמותיהם של פרשנים ומדקדקים קראים אחרים; הוא גם הביא בפירושו רבים מחידושיהם ונקט בשמם, רק את אבואלפראג' כינה באופן סתמי "חכם ירושלמי", אבל את שמו הס מלהזכיר! בהקדמתו ל"מאזנים" הוא מנה אותו בין "זקני לשון הקדש" אחרי רב סעדיה גאון, וכך כתב עליו:

"וחכם ירושלמי, לא ידענו שמו,
תיקן בדקדוק הלשון שמונה ספרים²⁰,
כספירים יקרים".

להלן כמה מפירושו של אבואלפראג' שכלל אבן עזרא בספריו: בראשית א', ב: "מרחפת" כמו "על גוזליו ירחף", להוסיף רוח אחרת, כאשר אמר "המדקדק הירושלמי".

ישעיהו כ"ח, יב: המרגעה — ועל דעת המדקדק הירושלמי — "פועלת".

¹⁹ תרגום הלפר עמ' ס"ד.

²⁰ פרקים.

ישעיהו מ"ט, כ"ה: "ואת יריבך אנכי אריב" — ויאמר הירושלמי, כי תחסר מלת אשר כאילו אמר: ואת אשר יריבך אנכי אריב. תהלים מ"ד, י: "אף זנחת" אמר הירושלמי, כי יחסר ב', והטעם באף זנחת. (אבן עזרא חולק על פירושו זה).

תהלים מ"ט, יג: "ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו" והירושלמי אמר: "נמשל" האחד, שהוא פרט, "נדמו" — הכלל.

גם רבי יהודה בן בלעם מביא מדברי אבואלפראג', מבלי להזכיר את שמו ומכנה אותו "המדקדק שהיה בבית המקדש":

המלה "מדוע" מורכבת מן "מה" ומן "דוע", שהוא שם הדעה. הרד"ק לא הזכיר את ספריו של "המדקדק הירושלמי" פרט ל"ספר הירושלמי", והסתייע בו לקביעת הנוסח. בידוע, רד"ק עמל רבות ובדק כתבי יד, "ספרים מדוייקים" בלשונו, כדי להגיע לנוסח המדויק ביותר, ו"הספר הירושלמי" היה אחד מהם.

במכלל ל"ז, ע"א הביא את גירסת "הספר הירושלמי"; ה-ע' בשתי המלים אעבדך (בראשית כ"ט, יח) ואעזבך (שם כ"ח, טו) מנוקדת בחטף קמץ (אעבדך, אעזבך).

במכלל קס"ד, ע"ב, הביא תהלים ק"מ, ט — אל תתן ה' מאויי רשע. מעיר שר' יונה אבן ג'נאח: כתב מאויי — יוד ראשונה רפה, ולא מצאנוהו אנחנו כן. אלא בספר אחד ירושלמי: (י רפה והר' בקמץ), והוא הספר שסמך עליו ר' יונה, כי הוא מביא ראייה תמיד ממקרא ירושלמי, וזהו שהיה בסרקוסטא (סרגוסה) זה שנים רבות.

ב"מכלל" 21 כותב הרד"ק: וכתב רבי יונה (אבן ג'נאח) כי "המבלי" (שמות י"ד, יא) הוא בפתח לבדו, והיתה ראויה בשוא ובפתח כמו המבלי... (מל"ב א', ג) וזה תמוה בעיני... ואולי מצא אותו כן בספר אשר סמך עליו, אבל אנחנו מצאנוהו בשוא ופתח בכל הספרים המדויקים. אחר כן ראייתי הספר הירושלמי אשר סמך עליו, ומצאתי אותו כמו שכתב: הא בפתח לבדו.

כאמור, אמר אבן ג'נאח שאת "הספר הירושלמי" הביא מירושלים לספרד לסרגוסה "יעקב החוגג, הסופר הליוני". כיצד הגיע הספר לרד"ק, שישב בדרום צרפת, יתכן שראה אותו בזמן ביקורו בספרד בזמן הפולמוס המימוני הראשון, ויתכן שהספר הובא לצרפת בידי הגולים בימי הרדיפות בספרד, והרד"ק ראה אותו בנרבונה.

אחרי הרד"ק אין זכר ל"ספר הירושלמי" בספרי הפרשנים והמדקדקים; אין אנו יכולים לזהות אותו בין 71 כתבי היד של המקרא שהשתמש בהם גינצבורג ולא בין כתבי היד שהשתמש בהם נורצי ב"מנחת שי", ולא בין כתבי היד שהשתמש בהם רודולף קיטל. חבל על דאבדין ולא משתכחין!

21 דף מ"ו, ע"ב.